

ks. Adam Malina

ORCID: 0000-0002-5286-1270

Pieśń *Brońże, Panie, nas na wieki* w kontekście specyfiki metodologii badań hymnologicznych

Streszczenie: Pieśń kościelna *Brońże, Panie, nas na wieki* jest jednym z najlepiej znanych utworów hymnodycznych w Kościele luterańskim w Polsce. Według dotychczasowych ustaleń zawartych w *Śpiewniku ewangelickim*, pochodzi ona z *Kancjonału wschowskiego* z 1742 r., a autorem melodii z 1648 r. jest niemiecki kompozytor Johann Crüger. W artykule przedstawiono analizę dostępnych materiałów źródłowych, która pozwoliła ustalić bardziej precyzyjne zapisy referencyjne pieśni. Przy zastosowaniu odpowiedniej metodologii badań hymnologicznych możliwe było zarówno wcześniejsze datowanie tekstu tej staropolskiej pieśni, jak i sprecyzowanie oryginalnego źródła melodii. Umożliwi to w przyszłości opublikowanie dokładniejszych danych o jej pochodzeniu w śpiewnikach i innych materiałach hymnologicznych.

Słowa kluczowe: pieśń kościelna, hymnologia, kancjonał, pieśń staropolska, chorał luterański

Summary: The Church Hymn *Brońże, Panie, nas na wieki* in the Context of the Specificity of the Methodology of Hymnological Research

The church hymn *Brońże, Panie, nas na wieki* is one of the best-known hymnodic pieces in the Lutheran Church in Poland. According to the previous findings contained in the *Śpiewnik ewangelicki*, it comes from the 1742 hymnbook *Kancjonał wschowski*, and the author of the melody from 1648 is the German composer Johann Crüger. The article presents an analysis of the available source materials, which allowed to establish more precise reference records for the hymn. Using an appropriate methodology of hymnological research, made it possible to both date the text of this Old Polish hymn earlier and to specify the original source of the melody. This will enable the publication of more accurate data on its origin in the future in hymnbooks and other hymnological materials.

Keywords: church hymn, hymnology, cantional, old Polish song, Lutheran hymn

Jednym z najbardziej rozpoznawalnych luterańskich utworów hymnodycznych w Polsce jest pieśń *Brońże, Panie, nas na wieki*. Z racji swojej treści

pierwotnie zaliczana była do pieśni o Kościele. Jednak, od połowy XX w., od czasu wprowadzenia kategorii pieśni przeznaczonych na początek lub koniec nabożeństwa, będąc krótkim i jednozwotkowym utworem, znalazła swoje trwale miejsce w tym dziale śpiewnikowym. Tytułowa pieśń była w połowie XX w. tak charakterystyczna, że znalazła się w oficjalnej agendzie kościelnej¹ jako stały element każdego nabożeństwa luterańskiego. Miała być śpiewana na zakończenie każdego nabożeństwa, po błogosławieństwie duchownego, a przed preludium organowym. Choć obecne uregulowania takiego rozwiązania nie przewidują, to jej popularność nie zmalała.

Jednym z podstawowych celów badań hymnologicznych nad zasobem pieśniarskim polskiego ewangelicyzmu jest ustalenie precyzyjnych danych referencyjnych pieśni kościelnych. Ten problem badawczy był podejmowany przy każdorazowej publikacji śpiewników kościelnych i w późniejszych opracowaniach, odnoszących się do materiału hymnodycznego. Prowadzone badania miały doprowadzić, przede wszystkim, do ustalenia pochodzenia (autora lub tytułu pierwotnej publikacji) tekstu pieśni i jej melodii, co w miarę rozwoju badań udawało się coraz precyzyjniej ustalać.

Celem niniejszej pracy jest próba dokładniejszego ustalenia pochodzenia pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki* poprzez zastosowanie specyficznej metodologii badań hymnologicznych. Polega ona na analizie zapisów referencyjnych pieśni, publikowanej w kolejnych wydaniach śpiewników oraz przeprowadzenie analizy otrzymanych wyników z uwzględnieniem szerokiego kontekstu kultury muzycznej Kościoła ewangelickiego. Mniejsze znaczenie w przypadku tej pieśni może mieć analiza językowa jej treści z racji bardzo krótkiego tekstu. Dlatego wspomniana analiza ograniczona została do omówienia podstawowego motywu „obrony”, który stanowi główną myśl pieśni i jest dosyć typowy dla dawnej twórczości pieśniarskiej oraz do porównania różnych wariantów tekstu w poszukiwaniu jego wersji pierwotnej.

1. Motyw „obrony” w zasobie hymnodycznym polskiego ewangelicyzmu

Pieśń zawiera klasyczny zestaw pojęć. Podstawowym motywem treści pieśni jest pojęcie obrony, której chrześcijanin doświadcza od Boga. O tę obronę

¹ *Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego czyli Ewangelicko-Luterańskiego*, Warszawa 1955, s. 41.

prosi Boga w imieniu własnym lub całego Kościoła, a po jej otrzymaniu, dziękuje za jej udzielenie. Motyw ten należy do klasycznych sformułowań i wielokrotnie występuje w wielu odmianach, w historycznym i aktualnym zasobie hymnodycznym polskiego luteranizmu. Szczególnie charakterystyczna jest jego obecność w pieśniach dawniejszych, które wykorzystują retorykę militarną, typową dla czasu powstania tych pieśni. Motywy tego rodzaju znajdziemy między innymi w następujących pieśniach²:

266,2 – *Zachowaj nas przy Słowie Snym*

O Jezu Chryste, moc swą wskaż, boś Pan nad pany, Królu nasz. Kościoła **broń** od wszelkich trwóg, by Cię na wieki chwalić mógł.

391,2 – *Zachowaj nas przy Słowie snym*

O Pasterzu, **broń** swej trzody od wszelakich zgub i szkody; daj szafarzy nam gorliwych, najemników oddal chciwych!

533,4.8 – *O Panie, z nami bądź w ten czas*

Zachowaj nas przy Słowie swym, **broń** przeciw mocom piekła złym; niech Kościołowi łaska Twa wytrwanie, pokój, jedność da.

Twe Słowo to serc naszych **broń**, nim Kościół swój od szkody chroń; by nikt nas nie zwiódl w żaden czas – zachowaj, Panie, przy nim nas!

544,1 – *Chryste, obrońco Kościoła swojego*

Chryste, **obrońco** Kościoła swojego, śpiesz na ratunek ludu znękanego. Zniszcz zbuntowanych nieprzyjaciół jady, ich krwawe rady, ich krwawe rady!

551,2 – *Mocny grunt stoi*

Tyś ich otoczył murem swej **obrony**, nad wszystkie gromy Kościół Twój wzniesiony, bo sam go strzeżesz mocą swej prawicy jak swej żrenicy.

645,5 – *Pozostań z łaską swoją*

Pozostań, Bohaterze, z **obroną** przy nas swą; dopomóż zmóc we wierze potęgę świata złą.

678,7 – *Jezu, zwycięstwo daj*

Jezu, zwycięstwo daj, poszczęść bojowi! Wieniec zwycięstwa daj z ręki swej wziąć; tam dziękczynienia swe jako Królowi, będę Ci, Jezu, wciąż śpiewał ze czcią. O, wtedy będzie Twe imię sławione, za Twą Mocarzu, potężną obronę.

² Wszystkie cytaty z: *Śpiewnik ewangelicki. Codzienna modlitwa, pieśń, medytacja, nabożeństwo*, Bielsko-Biała 2019 (wyd. III), cytowany dalej jako SE. W dalszym ciągu artykułu w przypadku cytowania pieśni przyjęto powszechnie stosowaną w hymnologii metodę skrótowej prezentacji danych bibliograficznych, gdzie zapis SE 292,4 należy rozumieć jako pieśń nr 292, zwrotka 4, opublikowana w *Śpiewniku ewangelickim* (SE) w jego ostatnim wydaniu (2019).

Kwintesencją użycia modlitewnego motywu obrony Kościoła przez Boga jest pieśń *Brońże, Panie, nas na wieki*, gdzie podmiot występuje w liczbie mnogiej i reprezentuje cały Kościół, który zwraca się z prośbą o Boże prowadzenie.

Pieśń ta w ostatnim czasie uzyskiwała dodatkową „popularność”, wykraczając poza mury kościołów. W 2009 r. ukazała się jej wersja jazzowa na płycie *Warownym grodem*, wydanej przez wydawnictwo Warto, gdzie utwór wykonuje Jagodziński TRIO & Agnieszka Wilczyńska³. Spopularyzowana została też w czasie obchodów jubileuszowych 500-lecia Reformacji w 2017 r. Była wykonana w nowoczesnej aranżacji Mateusza Walacha na zakończenie nabożeństwa w hali „Pod Dębowcem” w Bielsku-Białej w czasie Ewangelickich Dni Kościoła 2017⁴. Znajduje się również na płycie *Dźwięki Reformacji*, wydanej przez wydawnictwo Ars Sonora w 2016 roku⁵.

2. Zapisy referencyjne pieśni w *Śpiewniku ewangelickim*

Podstawowe dane o autorstwie pieśni podawane są w nagłówku lub stopce każdej pieśni, publikowanej w śpiewnikach kościelnych. Redakcja najnowszego śpiewnika, gromadzącego repertuar hymnodyczny polskiego luteranizmu, przyjęła zasadę umieszczenia danych o konkretnej pieśni po jej prezentacji na kartach śpiewnika. Biorąc pod uwagę użytkowy charakter dzieła, ale też dużą potrzebę ujednoczenia kwestii muzykologicznych i hymnologicznych, podjęto szereg formalnych decyzji, porządkujących rozmaite zagadnienia formalne⁶. W tym kontekście najważniejsze ustalenia hymnologiczne w zapisach referencyjnych są następujące:

³ <https://www.warto.com.pl/produkt/warownym-grodem/>, [dostęp: 27.10.2021].

⁴ Pieśń zboru: *Brońże, Panie, nas na wieki* (SE 290) – opracowanie Mateusz Walach, solo: Maciej „Allen” Pastucha; zob.: *Nabożeństwo główne Ewangelickich Dni Kościoła*, 17 czerwca 2017 r., Bielsko-Biała, s. 12.

⁵ W broszurze dołączonej do dwóch płyt CD, które składają się na album, zamieszczono informację o wykonawcach: Paweł Seligman – organy, Andrzej Sikora i Michał Szarzec – trąbki, Jean-Claude Hauptmann i Tomasz Mendroch – puzony, Jerzy Pustelnik – kotły, Wyższobramski Chór Kameralny pod dyrekcją Piotra Sikory oraz podano, iż utwór został na potrzeby nagrania opracowany przez kompozytorkę z Poznania, Katarzynę Danel; por. Z. Mojżysz, *Dźwięki Reformacji*, Cieszyn 2016, s. 6, 26.

⁶ SE, s. 11–14. Pierwsze wydanie tego śpiewnika ukazało się w 2002 r., drugie w 2008. Podstawową przesłanką dla kolejnych edycji śpiewnika było wyczerpanie nakładu poprzedniego wydania. Jednak każdorazowo przy nowym wydaniu dokonywano koniecznych korekt i uzupełnień w zakresie danych o pieśniach i w zapisie liturgii. Największe zmiany

„Pod każdą pieśnią umieszczono podstawowe informacje o niej, według schematu: tekst, melodia, przekład. Starano się podać imię i nazwisko autora tekstu oraz obok datę opublikowania pieśni [...]. Gdy autor pieśni nie jest znany, może być umieszczona informacja np. o mieście czy kraju, w którym pieśń powstała lub też nazwa śpiewnika (zbioru pieśni), gdzie pieśń została po raz pierwszy opublikowana. Przy braku tych informacji podane jest źródło, z którego zaczerpnięto daną pieśń. [...] Podobnie przygotowano informacje o autorach melodii”⁷.

Biorąc pod uwagę powyższe kryteria, w przypadku pieśni *Bronźe, Panie, nas na wieki*, w *Śpiewniku ewangelickim* opublikowano jej następujące dane referencyjne:

Tekst: *Kancjonał wschowski* 1782.

Melodia: Johann Crüger 1648.

Poprawny ich odczyt prowadzi do określenia źródła hymnologicznego, z którego zaczerpnięto tekst danej pieśni oraz do wskazania autora melodii pieśni. W przypadku pieśni *Bronźe, Panie, nas na wieki* zapis powyższy oznacza, że została ona opublikowana pierwszy raz w *Kancjonał wschowski*⁸ w 1782 r., a autorem melodii pieśni, powstałej w 1648 r., jest Johann Crüger.

Międzykościelna Komisja Śpiewnikowa od początku działania była świadoma swych ograniczeń w zakresie przeprowadzenia dokładnych badań muzykologicznych i hymnologicznych. Jak podano we wstępie do śpiewnika często były one „poza możliwościami Międzykościelnej Komisji Śpiewnikowej”⁹. Dlatego kierowano się, przede wszystkim, praktycznym przeznaczeniem śpiewnika oraz ustaleniem jasnych zasad upraszczania informacji o pieśniach.

Materiałem źródłowym dla zasobu hymnodycznego śpiewnika były poprzednie publikacje śpiewnikowe polskiego ewangelicyzmu. W zakresie informacji bibliograficznych o pieśni oznacza to, że korzystano z zapisów informacyjnych publikowanych we wcześniejszych wydaniach. Podstawowe informa-

pojawiły się w trzecim wydaniu, które zawiera, między innym, nowe zestawy tekstów kazalnych i liturgicznych nabożeństw, przyjętych przez Synod Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP w 2018 r. – por. SE, s. 1357.

⁷ SE, s. 14.

⁸ W zamieszczonym pod koniec śpiewnika wykazie ważniejszych skrótów materiałów źródłowych *Śpiewnika ewangelickiego* podana jest rozszerzona nazwa *Kancjonał wschowski* – *Kancjonał to jest Księgi Psalmów y Pieśni duchownych.*, Wschowa 1782 – por. SE, s. 1662.

⁹ SE, s. 11–12.

cje o pieśniach tradycyjnego nurtu czerpano z następujących publikacji: *Śpiewnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL*, Warszawa 1956 oraz wydanie z 1965 r.; *Harfa. Śpiewnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL dla misji wewnętrznej*, Warszawa 1971; *Śpiewnik kościelny dla zborów mazurskich Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce*, Lund 1951; *Nowy Śpiewnik Ewangelicki czyli Kancjonał dla zborów Unijnego Ewangelickiego Kościoła*, Katowice 1931; *Śpiewnik dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1899; *Kancjonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich*, Cieszyn 1865¹⁰. W koniecznych przypadkach sięgano również do starszych śpiewników, próbując odtworzyć drogę powstania danej pieśni.

Zgromadzony materiał poddano krytycznej analizie, starając się wyeliminować informacje nieścisłe lub błędne. Podczas pracy skoncentrowano się na uzyskaniu informacji o pieśniach, które we wcześniejszych publikacjach takich zapisów referencyjnych nie posiadały w ogóle, lub miały je bardzo okrojone. Jeśli informacje o pieśniach były możliwe do weryfikacji we wskazanych wyżej materiałach źródłowych i innych posiadanych zbiorach hymnodycznych, dokonywano takiej procedury i w przypadku braku zastrzeżeń decydowano się na publikację tak zweryfikowanych informacji, a ewentualne dalsze poszukiwania pozostawiono do następnych wydań śpiewnika.

W czasie pracy nad zapisami referencyjnymi, w przypadku korzystania ze źródeł dawnych, dużym problemem był brak dostępu do szeregu z nich. Dziś jest to problem mniejszy, ponieważ biblioteki w ramach różnych projektów cyfryzacji upubliczniły wiele materiałów, w tym też cyfrowe wersje śpiewników ewangelickich. Jednak nie wszystkie śpiewniki są dostępne w sieci, a w niektórych przypadkach możemy spotkać się też z egzemplarzami wybrakowanymi, co powoduje, iż jesteśmy zmuszeni do korzystania ze standardowych materiałów źródłowych, które w czasach pandemii bywają niedostępne.

W kolejnych wydaniach *Śpiewnika ewangelickiego* znajdziemy przykłady kontynuacji ciągłej pracy hymnologicznej oraz jej efekty, wzbogacające wiedzę o źródłach i tożsamości hymnodycznej luteranizmu.

3. Metodologia pracy nad zapisami referencyjnymi

Analiza zapisów informacyjnych o pieśni, umieszczonych w *Śpiewniku ewangelickim*, skłoniła do postawienia następujących zagadnień badawczych:

¹⁰ SE, s. 1662–1663.

- weryfikacja informacji o pierwotnej publikacji pieśni w *Kancjonale wschowskim*,
- analiza zmian tekstowych pieśni i jej danych informacyjnych,
- melodia pieśni i problem jej autorstwa.

3.1. *Kancjonał wschowski z 1782 r. jako źródło pieśni Bronźe, Panie, nas na wieki*

W 1782 r. w Wschowie, na pograniczu Wielkopolski i Śląska, w drukarni Jana Bogumiła Hebolda opublikowano śpiewnik, nazwany później *Kancjonałem wschowskim* (KW), który miał dosyć duży wpływ na powstawanie zasobu hymnodycznego polskiego ewangelicyzmu. Wschowa była ważnym ośrodkiem wielkopolskiego ewangelicyzmu, jednak prawdopodobnie zasadnicze znaczenie w wyborze tego miasta, jako miejsca wydania przekrojowego śpiewnika z repertuarem dla całej Rzeczypospolitej, miały wschowskie tradycje drukarskie. W tym dziele, pod pełnym tytułem *Kancjonał to iest Księgi psalmow i pieśni duchownych, na chwałę Boga w Trojcy Świątey – Iedynego, Oycy, Syna i Ducha Świątego, za zgodą wszystkich zborów ewangelickich Koronnych, W. X. Litewskiego y panstw do nich należących, z dawniejszych kancjonałow, psalterzow y katechizmow zebrane*¹¹, y k'woli iednostaynemu używaniu wydane pod numerem CLXXX (180), w dziale „O Kościele Bożym” znajduje się następująca pieśń:

*Bronźe nas Panie na wieki,
y Kościoła swojego.
Nie wypuszczay z twej opieki,
zemszad opuszczonego,
W te wielkie niepokoie,
Na pieczy sługi swoje,
Miey teraz, miey y do końca,
Niezwyciężony Obrońca. Amen!*¹²

Kancjonał wschowski nie zawiera wprowadzenia, które wyjaśniałoby metodę publikacji danych o pieśniach i ich melodii. Nie zawiera też danych o autorach lub źródłach pieśni. Jednak z uproszczonego zapisu referencyjnego można wyciągnąć szereg wniosków, które pozwalają ustalić, czy pieśń posiada oryginalną

¹¹ Tytułowy zapis o pieśniach zebranych „z dawniejszych kancjonałow, psalterzow y katechizmow” świadczy jednoznacznie o charakterze tego śpiewnika, wskazując na inny materiał źródłowy, z którego czerpano zasób hymnodyczny; zob. J. Szczepankiewicz-Battek, M. Małkus, *Tradycje muzyczne wschowskiej reformacji*, [w:] *Ziemia wschowska w czasach starosty Hieronima Radomickiego*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa–Leszno 2009, s. 203–207.

¹² KW, s. 606.

melodię lub jest śpiewana na melodię zapożyczoną. Można również ustalić, czy pieśń jest oryginalnym utworem napisanym w języku polskim, czy też jest to tłumaczenie pieśni niemieckojęzycznej¹³.

Brak jakiegokolwiek dodatkowej informacji w *Kancjonał wschowski* obok numeru pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki* oznacza, że zgodnie ze stwierdzoną prawidłowością jest to oryginalna pieśń powstała w języku polskim, a jej linia melodyczna jest niezweryfikowaną melodią oryginalną. Powyższa teza wydaje się być uprawniona, choć nie można też wykluczyć pewnych nieścisłości w prezentacji danych o pieśni, które mogłyby zweryfikować to założenie. W związku z powyższym należy przeprowadzić dalszą analizę porównawczą tekstu pieśni i zweryfikować informacje o niej, zamieszczone w innych zbiorach hymnodycznych.

3.2. Warianty tekstowe i dane referencyjne pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki*

Oficjalnie obowiązująca wersja tekstowa pieśni z najnowszego śpiewnika (*Śpiewnik ewangelicki* 2019) przedstawia się następująco:

*Brońże, Panie nas na wieki
I Kościoła swego strzeż,
Nie wypuszczaj z swej opieki,
Na ratunek w trwodze śpiesz,
Tak jak w dawne niepokoje
Miej na pieczy sługi swoje,
W jasne dni i grozy czas
Ratuj, broń i prowadź nas!*

Wcześniejszy zbiór, czyli *Śpiewnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (Warszawa 1965) zawiera identyczną wersję tekstu (nr 6), podobnie jak jego wcześniejsza wersja z 1956 r. (nr 348)¹⁴. Różnica pojawia się jednak przy opisie pieśni. W SK 1965 znajdziemy jako źródło *Kancjonał wschowski*¹⁵, natomiast SK 1956 posługuje się szerszym sformułowaniem „Staropolska”.

¹³ Zob. Pieśń CLXXIV *Notą pieśni CLI*, Pieśń CLXXV *Notą własną, albo Pieśni CXC – Kancjonał wschowski (KW)*, s. 597–598; Pieśń CLXX *Warum betrübst du ich mein Herz*, KW, s. 593.

¹⁴ Widoczną różnicą jest też inna forma zapisu tekstu. We wcześniejszych opracowaniach (SK 1965 i 1956) poszczególne frazy (linijki) oddzielano poprzez rozpoczęcie kolejnej frazy z wielkiej litery. W najnowszym śpiewniku zastosowano dzielenie fraz za pomocą ukośnika, a zapis pierwszej zwrotki dostosowano do zapisu nutowego.

¹⁵ *Kancjonał Wschowski – pisownia oryginalna.*

Ważne dla ustalenia tekstu źródłowego pieśni jest również odniesienie do jej melodii. W tym zakresie SK 1965 wskazuje, iż jest nią „Mel. własna”, zapisana w Chor. 25. Wcześniejsze wydanie podaje jako źródło melodii trzy śpiewniki, w których występuje „Nuta: Bronże, Panie, nas na wieki” – W. 161 [*Śpiewnik dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1899, dalej SW], C. 268 [*Kancjonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich*, Cieszyn 1865, dalej: Heczko], G. 453 [*Nowy Śpiewnik Ewangelicki, czyli Kancjonał dla zborów Unijnego Ewangelickiego Kościoła*, Katowice 1931, dalej: *Kancjonał górnośląski* lub KG]. Powyższy zapis pozwala na stwierdzenie, iż na przelomie XIX i XX w., na Śląsku austriackim (cieszyńskim) pieśń śpiewano na melodię „O pryncudnie piękny” (*O přebidná světská*), na Śląsku pruskim (później w polskiej części Górnego Śląska) na melodię „Každy człowiek”, a w Królestwie Polskim na „nutę” „Tysiąckrotnie pozdrowiony”. Taka różnorodność melodyczna, bez wnikania w szczegóły, pozwala na stwierdzenie, iż pieśń *Bronże, Panie, nas na wieki* była prawdopodobnie wykonywana na różne melodie, z których żadna z nich nie była „własna”, czyli oryginalna. Takie stwierdzenie pod znakiem zapytania stawia zapis z SE, z którego wynika, iż Johann Crüger był autorem oryginalnej melodii do pieśni, której pierwowzór musiałby powstać w języku niemieckim. To z kolei stałoby w sprzeczności z założeniem wziętym z analizy *Kancjonału wschomskiego* o oryginalności pieśni w języku polskim. Owe sprzeczności powodują, iż badania hymnologiczne należy kontynuować, analizując dalsze wpisy referencyjne i sięgając do starszych zasobów hymnodycznych.

Pewne rozjaśnienie wątpliwości przynoszą zapisy referencyjne tekstu, umieszczone w śpiewnikach przelomu XIX i XX w. Choć najstarszy z nich (Heczko 1865) zawiera wpis o staropolskim źródle (Staropolska)¹⁶, to dwa pozostałe konsekwentnie podają, iż mamy do czynienia z utworem o kategorii

¹⁶ Ks. Jerzy Heczko w przedmowie do śpiewnika wyjaśnia, iż dotychczas na polskich nabożeństwach śpiewano pieśni w języku czeskim, natomiast dla wszystkich „jasna to rzecz, iż nasz śpiew nabożny powinien być polski, aby nas tem lepiej zbudować mógł”. Taki śpiewnik ewangelicy księża postanowili wydać na zgromadzeniu w 1860 r. Wówczas on sam podjął się tej pracy, „otrzymawszy do używania jak od pana Milikowskiego ze Lwowa już dawniej przesłane, tak i od innych życzliwych rodaków udzielone Kancjonały polskie”. Dodaje też, że „na oryginały polskie brano szczególną uwagę”. W swojej pracy ks. J. Heczko w przypadku czerpania z zasobu hymnodycznego polskiego ewangelicyzmu czasów I Rzeczypospolitej ograniczył się do podania ogólnej formuły „staropolska”, odsyłającej do wczesnych polskich śpiewników lub zapisu (Or.), wskazującej na „nowsze oryginały”, choć w owym rozróżnieniu nie zawsze był konsekwentny ze względu na szczupłość materiału źródłowego; por. Heczko, s. II, VIII.

(Or.)¹⁷ lub *Oryginal*¹⁸ z wieku XVII. Taki wpis przenosi zaś datę powstania pieśni o cały wiek wcześniej¹⁹.

Ciekawe spostrzeżenia można również wysnuć z samej treści pieśni.

Heczko 268 przynosi takie jej brzmienie:

Bronźcie nas, Panie, na wieki

I Kościoła swojego!

Nie wypuszczaj z tej opieki

U świata niestawnego;

Tak jak w dawne niepokoje,

Miej na pieczy sługi swoje,

Miej teraz aż do końca,

Niezmożony obrońca.

Śpiewnik warszawski (SW 169) zawiera następujący wariant tekstowy:

Bronźcie, Panie, nas na wieki

I kościoła Swego broń,

Nie wypuszczaj z swej opieki,

Ale wspieraj go i chroń.

W ten tak niespokojny czas

Miej w opiece wszystkich nas

Teraź już i aż do końca,

Boś potężny jest obrońca.

Kancjonał górnośląski (KG 132) z kolei dostarcza dosyć zmodyfikowany tekst pieśni:

Bronźcie, Panie, nas na wieki!

My Twe stadko, kościół Twój;

nie upuszczaj nas z opieki,

lecz nad wiarą naszą czuj.

Miej na pieczy sługi Twoje

w te tak ciężkie niepokoje,

by wśród nas po wieczny czas

ogień wiary już nie zgast.

¹⁷ SW 160.

¹⁸ KG 132.

¹⁹ Podobnie powstanie pieśni widzi SM [(*Śpiewnik mazurski* 1953) – (Or.) z XVII w.]

Ponieważ *Kancjonał górnośląski* stosował raczej radykalne metody poprawy tekstów, tłumacząc na nowo pieśni lub dokonując ich poprawy językowej według własnych kryteriów (niestety, nie zawsze z dobrym efektem językowym), warto sięgnąć do starszej wersji kancjonału ze Śląska pruskiego. *Jest to Kancjonał zawierający w sobie pieśni chrześcijańskie, stare i nowe z przydatkiem modlitew, także z summaryuszem katechizmy i rejestrami potrzebnymi*, wydany w Brzegu w 1859 r., czyli tzw. *Kancjonał brzeski* (KB 308), który zawiera tradycyjną wersję tekstu:

*Bronźe nas, Panie, na wieki
i kościoła swojego,
Nie opuszczaj z twej opieki
zemszad opuszczonego,
w te tak wielkie niepokoje
miej na pieczy służi swoje
miej teraz, i aż do końca
niezwyciężony Obrońca!*

Analizując tekst kolejnych wydań można stwierdzić, iż autorzy poszczególnych opracowań dokonywali ingerencji w tekst pieśni, których celem było lepsze oddanie pod względem językowym myśli zawartych we wcześniejszych opracowaniach. Może to również oznaczać, że te wcześniejsze wersje były zdaniem redaktorów późniejszych śpiewników zbyt archaiczne i niezrozumiałe dla nowych pokoleń śpiewających. Oznaczałoby to też, że źródłowy tekst mógł być tekstem zdecydowanie starszym i faktycznie mógł pochodzić z XVII w. Jednak zapisy referencyjne w śpiewnikach XIX- i XX-wiecznych nie są jednoznaczne i wymagają rozszerzenia pola poszukiwań do opracowań hymnodycznych innych niż śpiewniki w przeróżnych wydaniach.

Nieocenioną pomoc w ustaleniach źródeł pieśni i szukaniu ich kontekstu przynosi podstawowe dzieło staropolskiej hymnologii protestanckiej autorstwa Efraima Oloffa, stworzone w języku niemieckim i zatytułowane *Polnische Liedergeschichte von Polnischen Kirchen- Gesängen und dererselben Dichtern und Ubersetzern, nebst einigen Anmerckungen aus der Polnischen Kirchen- und Gelabrten- Geschichte*²⁰. E. Oloff (1685–1735) był luterańskim duchownym i uczyonym, zwią-

²⁰ E. Oloff, *Polnische Liedergeschichte von Polnischen Kirchen- Gesängen und dererselben*

zanym z Elblągiem i Toruniem, gdzie był proboszczem oraz kaznodzieją polskim i niemieckim przy kościele Świętej Trójcy na Nowym Mieście. Jego podstawowa praca, zawierająca historię polskich pieśni ewangelickich, ich autorów i tłumaczy została wydana już po śmierci autora w 1744 r. w Gdańsku²¹.

W poszukiwaniach pochodzenia źródeł pieśni największe znaczenie w tym dziele stanowi rozdział trzeci, zawierający historię polskich pieśni kościelnych z różnymi komentarzami autora na temat ich pochodzenia i przeróbek. Materiał hymnodyczny Oloff podzielił na sześć rozdziałów. Pierwszy rozdział poświęcił tłumaczeniom niemieckich pieśni na język polski. Drugi rozdział dotyczy dziedzictwa braci czeskich w polskiej hymnodii, a trzeci poświęcony jest pieśniom Kościoła luterańskiego, które używane były też w Kościele kalwińskim i rzymskokatolickim. W czwartym rozdziale autor omówił pieśni pochodzenia rzymskokatolickiego, które były używane w Kościołach ewangelickich. Przedostatni rozdział odnosi się do błędów w śpiewnikach, a szósty traktuje o różnych wariantach tekstowych pieśni²².

W rozdziale trzecim E. Oloff zawarł wykaz pieśni Kościoła luterańskiego, które używane były w Kościele reformowanym oraz rzymskokatolickim (rzadziej)²³.

Pieśń *Bronźę, Panie, nas na wieki* znajdziemy w wykazie Oloffa w dziale trzecim, bez wskazywania na dodatkowy, niepolski oryginał. Pełny zapis referencyjny u Oloffa jest następujący:

Bronźę na(s) Panie na wieki. 12. Ref. Luth. C.T. 1649.

Zapis ten zgodnie z przyjętymi założeniami Oloffa należy rozumieć następująco:

12. – pieśń pojawiła się w wówczas najnowszym i poszerzonym wydaniu Kancjonału w Gdańsku w 1706 r.

Ref. Luth. – Kościół reformowany używa tej pieśni razem z Kościołem luterańskim.

Dichtern und Uebersetzern, nebst einigen Anmerkungen aus der Polnischen Kirchen- und Gelahrten- Geschichte, Dantzig 1744.

²¹ Zob.: S. Salmonowicz, *Efraim Oloff (1685–1735) badacz literatury polskiej, erudyta toruński czasów saskich*, „Ruch Literacki” 1972, nr 13, z. 5, s. 299–305.

²² E. Oloff, *Polnische Liedergeschichte von Polnischen Kirchen*, dz. cyt., s. 480.

²³ Tamże, s. 489–511.

C.T. 1649 – *Kancjonał toruński* z 1648²⁴ r. opublikowany pod pełną nazwą: *Cantional, To jest Pieśni Krześciańskie ku chwale Boga w Trojcy S. Jedynego [...]: Porządkiem słusznym, z pilnością wielką, nad pierwszą Edycie nie bez Correktury znaczney, wydane : Z przydatkiem Psalmow y Piosneczek teraz nowo zebranych y z Niemieckiego przetłumaczonych, Wiece y Katechizmu y niemało Modlitew [...]*, Toruń 1648.

Brak zapisu niepolskiego tytułu przy opisie pieśni oznacza dodatkowe potwierdzenie faktu oryginalności polskiego tekstu.

Wskazówki E. Oloffa pozwalają nam odnaleźć w *Kancjonale toruńskim* z 1648 r. najstarszą znaną wersję pieśni *Bronźe, Panie, nas na wieki* (CT 465). Ponieważ śpiewnik ten, wydany w Toruniu przez Michaela Karnalla, z założenia był śpiewnikiem o szerokim polu oddziaływania, z możliwymi protektorami, którym był dedykowany – „Ich mościom Panom P. Burmistrzom y Senatorem, a Radnym Panom, y P. Sądowym Królewskiego Miasta Gdańska” – wywarł duży wpływ na repertuar hymnodyczny Kościoła ewangelickiego w Polsce. Śpiewnik ten zawiera następującą wersję tytułowej pieśni:

*Bronźe nas Panie na wieki
y kościoła swojego:
Nieopuszczaj z twej opieki
ze wsząd opuszczonego:
W te tak wielkie niepokoje
miej na pieczy służę swoje
Miej teraz aż y do końca
niezwyciężony obrońca. Amen.*

Ponieważ najważniejsze opracowanie historii pieśni staropolskich (Oloff) nie zawiera szerszej informacji o autorze tekstu pieśni, wydaje się, że w przyszłości nie będzie możliwe dotarcie do takich ustaleń.

Prawidłowość zapisu *Kancjonału toruńskiego*²⁵ jako źródła dla tytułowej pieśni potwierdzają też zapisy innych śpiewników XVII w. Pieśni *Bronźe, Panie,*

²⁴ Prawdopodobnie u Oloffa znajduje się błędna data wydania *Kancjonału toruńskiego*, ponieważ strona tytułowa tego dzieła posiada wyraźnie wydrukowaną datę 1648 i w późniejszych zapisach pojawia się zawsze rok 1648.

²⁵ Do podobnego wniosku doszedł również w 1864 r. komitet pod kierunkiem ks. Leopolda Otto, który na zlecenie Kolegium kościelnego warszawskiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej przygotował śpiewnik w języku polskim. Wyszedł on w druku w roku 1865 jako *Zbiór Pieśni duchownych Ewangelickich i Modlitw*, Warszawa 1865. Tytułowa pieśń znajduje się

nas na wieki nie znajdziemy na przykład we wcześniejszym śpiewniku z Torunia (C.T. z 1620), a jest już ona obecna na przykład w późniejszym *Kancjonale brzeskim* z 1673 r. (s. 364, nr CCXXVIII). Pieśni tej nie znajdziemy natomiast w śpiewnikach wydawanych w Królewcu (na przykład w „Nowo wydany Kancjonale Pruski, zawierającym w sobie Wybór Pieśni starych i nowych...” z roku 1741.

3.3. Melodia pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki*

Współczesny zapis referencyjny ze *Śpiewnika ewangelickiego* o „najważniejszym melodyście Kościoła ewangelickiego²⁶” – Johannie Crügerze wraz z datą 1648 wskazuje na tego berlińskiego muzyka, kantora i twórcę śpiewników oraz pieśni luterzańskich jako autora melodii pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki*. Data „1648” w kontekście ustaleń Międzykościelnej Komisji Śpiewnikowej jest datą publikacji takiego opracowania, a brak tytułu może świadczyć, iż w trakcie prac przy powstaniu śpiewnika nie udało się jednoznacznie go zidentyfikować.

pod numerem 41 (s. 82) jako *Brońże nas Panie na wieki* i posiada następujący zapis referencyjny: *Kan. toruński z r. 1648*. Ks. L. Otto w przedmowie pisał: „O ile Kancjonały dawne, znajdujące się w publicznej Bibliotece Rządowej dały się użytkować, Komitet starał się z nich korzystać, zamieszczając w Zbiorze niniejszym pieśni niektóre, przez kościół nasz śpiewane w języku polskim już od początku XVI w.” (s. IV). Tekst ze zbioru ks. Otto zawierał zmodyfikowany tekst pieśni (2 linijka – *I kościoła swego broń*, 4 linijka – *Ale wspieraj go i chroń*) zgodnie z zasadą: „W dawnych pieśniach nie czyniliśmy zmian, bo zmianą nazwać nie można przekładu wyrazów stosownie do wymagań muzycznych, lub zastąpienia innemi wyrazów, któreby dziś nie mogły być zrozumiane” (s. 5). Z nieznanymi powodów w największym dziele hymnodycznym Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim (w zaborze rosyjskim), czyli w *Śpiewniku warszawskim* z 1899 r. (SW) zrezygnowano z dokładniejszych zapisów źródeł staropolskich, umieszczając w zapisie referencyjnym wyłącznie słowa: „z XVII w.” (SW 161), mimo deklaracji w przedmowie: „Pragnąc zachować związek historyczny z dawnym kościołem kraju naszego, wybraliśmy z kancjonałów XVI i XVII w. i nowszych śpiewników [...] wszystko, co tylko przydać się mogło” – SW, s. IV. W efekcie tego zabiegu nie powrócono już później do podawania informacji o *Kancjonale toruńskim* z 1648 r. (poprawna data publikacji – 1649).

²⁶ Opinia Christopa Albrechta o J. Crügerze: „der bedeutendste Melodist der evangelischen Kirche”, zob.: Ch. Albrecht, *Die Vertonung der Lieder Paul Gerhardt, insbesondere Johann Georg Ebeling* (1637–1676), [w:] *Paul Gerhardt. Dichter – Theologe – Seelsolger 1607–1676. Beiträge der Wittenberger Paul-Gerhardt-Tage 1976 mit Bibliographie und Bildtafel*, Berlin 1978, s. 84.

Z analizy i zastrzeżeń, które pojawiły się przy badaniu warstwy tekstowej utworu, wynika iż pieśń była śpiewana na różne melodie, ale że żadna nie była linią melodyczną oryginalnie napisaną do pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki*²⁷.

Już najwcześniejszy zapis pieśni, pochodzący z *Kancjonału toruńskiego* z 1648 r., zawiera informację o zapożyczonej melodii, na którą pieśń wówczas śpiewano. Jest to utwór Lazarusa Spenglera z 1524 r., zatytułowany „Durch Adam’s Fall ist gantz verderbt” (w CT 1648 numer 253). Melodia tej pieśni pochodzi z Wittenbergi z roku 1525, a w użyciu kościelnym pojawiła się w 1529 roku²⁸. Pieśń była również znana w Polsce jako „Adam świat cały zaraził”, lecz w XX w. wyszła z użycia kościelnego i nie występuje obecnie w ewangelickim zasobie hymnodycznym²⁹.

Oprócz powyższej melodii z informacji zgromadzonych w zapisach referencyjnych wynika, że w historii śpiewów Kościoła ewangelickiego w Polsce

²⁷ Pewne wątpliwości może budzić niemieckie (oraz czeskie) tłumaczenie pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki*, umieszczone pod pieśnią w *Śpiewniku ewangelickim* (Herr, mit deinem Schutz begleite). Redakcja śpiewnika postanowiła, iż „przy niektórych najpopularniejszych pieśniach znajduj[uj]ą się też pierwsze zwrotki w tłumaczeniach na inne języki”, SE, s. 14. W prawie wszystkich takich przypadkach chodziło o pieśni obcojęzyczne, które zostały przetłumaczone na polski i inne języki. Natomiast przypadek *Brońże, Panie, nas na wieki* jest wyjątkiem, ponieważ jest to utwór polski, który został przetłumaczony m.in. na język niemiecki. Autorem tłumaczenia na ten język jest Tadeusz Sikora, który przygotował je na *Spotkanie Trzech Narodów*, które odbyło się w 1991 r. w Zgorzelcu. Pieśń ta została następnie opublikowana w austriackiej wersji *Evangelisches Gesangbuch* pod numerem 592; zob.: *Lieder aus anderen Ländern und Sprachen. Werkbuch zum Evangelischen Gesangbuch*, red. Reinhold Morath, Dorothea Monninger, Wolfgang Fischer, *Lieferung. 6*, Goettingen 2000, s. 45; *Śpiewnik ewangelicki w pytaniach i odpowiedziach*, online: <http://old.luteranie.pl/pl/index.php?D=941>, [dostęp: 28.10.2021]. Oprócz tego szczególnego przypadku pieśń nie była i nie jest znana poza Polską.

²⁸ Obecnie pieśń „Durch Adam’s Fall ist gantz verderbt” nie znajduje się już w podstawowym kanonie śpiewnikowym w Niemczech (*Evangelisches Gesangbuch*). Ostatni raz w Kościołach EKD pojawiła się we wcześniejszym śpiewniku *Evangelisches Kirchengesangbuch* z 1969 r. (numer 243) – por.: *Evangelisches Gesangbuch. Ausgabe für Landeskirchen Rheinland, Westfalen und Lippe*, Gütersloh, Bielefeld, Neukirchen-Vluyn 1969.

²⁹ Śląski śpiewnik z Brzegu zawiera takie tłumaczenie pieśni „Durch Adam’s Fall ist gantz verderbt”: Adam świat cały zaraził, z niego grzech dziedziczymy, on naturę naszą skaził, w nim umarli leżymy. Gruntownego, prócz Boskiego ratunku to nie znajdujem; sprawiedliwy, popędliwy gniew przeciw sobie czujem – por.: *Kancyonal zawierający w sobie Pieśni Chrześcijańskie stare i nowe, z przydatkiem Modlitew, także z Summaryuszem Katechizmowym i rejestrami potrzebnymi*, Brzeg 1880, nr 329. Co ciekawe już wówczas znajdującej się w tym śpiewniku pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki* (nr 308) nie śpiewano na melodię „Durch Adam’s Fall ist gantz verderbt”.

pieśń *Brońże, Panie, nas na wieki* śpiewano jeszcze na co najmniej trzy zapożyczone melodie.

Najwcześniejsze wydanie, pierwszego po II wojnie światowej wspólnego śpiewnika dla wszystkich luteran, jako źródło melodii podaje trzy śpiewniki, w których ta pieśń występuje. Z zapisu referencyjnego „Nuta: Brońże, Panie nas na wieki” – W. 161³⁰, C. 268³¹, G. 453³²”, wynika iż na przełomie XIX i XX w. na Śląsku austriackim (cieszyńskim) pieśń śpiewano na melodię „O precudnie piękny” (*O přebidná světská*), na Śląsku pruskim (później w polskiej części Górnego Śląska) na melodię „Každy człowiek”, a w Królestwie Polskim na „nutę” „Tysiącrotnie pozdrowiony”. Taka różnorodność melodyczna bez wnikania w szczegóły pozwala na stwierdzenie, iż pieśń *Brońże, Panie, nas na wieki* nie posiadała nigdy własnej melodii, lecz mogła być śpiewana na kilka niezależnych melodii, które charakteryzowały się odpowiednią liczbą sylab w poszczególnych frazach.

W celu ostatecznego ustalenia melodii, która jest obecnie wykorzystana w pieśni *Brońże, Panie, nas na wieki*, konieczne jest dokonanie redukcji wyżej wymienionych melodii do tych kompozycji, których autorem jest Johann Crüger i wybranie z nich melodii odpowiadającej dzisiejszemu zapisowi linii melodycznej.

Pełna liczba melodii pieśni kościelnych, które stworzył Johann Crüger nie jest możliwa do ustalenia. Oprócz oryginalnej twórczości, w jego dorobku znajdziemy również kreatywne przeróbki wcześniejszych linii melodycznych lub proste zapożyczenia sekwencji do własnego, kompozytorskiego użytku. Uważa się, że J. Crüger jest autorem ok. 70 oryginalnych melodii oraz około 30 przeróbek wcześniejszych utworów muzycznych, które wykorzystał twórczo we własnych utworach. Wśród jego kompozycji do historii muzyki i śpiewu zborowego weszły takie utwory jak *Herzlibster Jesu, was hast du verbrochen* (twórcza przeróbka z 1640 r. do słów Johanna Heermanna), *Jesu, meine Freude* (z 1653 r. do słów Johanna Francka), *Nun danket alle Gott* (z 1647 r. do pieśni Martina Rinckarta), *Wie soll ich dich empfangen* (P. Gerhardta z 1653) czy utwór *Du, o schönest Weltgebäude* z 1649 r. do pieśni Johanna Francka³³.

³⁰ SK 161.

³¹ Heczko 268.

³² KG 453.

³³ Ch. Bunnars, *Johann Crüger (1598–1662) – Berliner Musiker und Kantor, lutherischer Lied- und Gesangbuchschöpfer*, Berlin 2012, s. 40; zob. również J Stalman, *Crüger Johann, [w:] Wer ist wer im Gesangbuch?*, red. W. Herbst, Göttingen 2001, s. 66.

Najważniejszym dziełem J. Crügera jako twórcy zbioru pieśni był jego autorski śpiewnik *Praxis pietatis melica*, którego pierwsze wydanie ukazało się w 1647 r. W tym śpiewniku publikowano po raz pierwszy hymny P. Gerhardta (w 1. wyd. było ich 18, a w 5. wyd. z 1653 r. już 82). Śpiewnik Crügera uważa się za najważniejszy śpiewnik luterński XVII w., wielokrotnie wznawiany za czasów samego autora i w czasach późniejszych³⁴.

Choć Crüger wiele podróżował i był związany czasowo z różnymi regionami – na przykład Górne Łużyce, Śląsk, Morawy, Czechy, Austria, Węgry, Słowacja, do tego różne regiony Niemiec i kontakty ze środowiskiem włoskim³⁵ – to jednak w literaturze nie znajduje się żadne potwierdzenie dla kontaktów z polskim środowiskiem pieśni kościelnej. Taka sytuacja powoduje, że można z całą pewnością stwierdzić, iż Johann Crüger nie mógł stworzyć melodii do pieśni kościelnej, której oryginał został napisany w języku polskim³⁶.

W celu rozwiązania problemu należy sprawdzić linie melodyczne oraz zapisy referencyjne pieśni *Bronźe, Panie, nas na wieki*.

Śpiewnik warszawski jako źródło pieśni *Bronźe, Panie, nas na wieki* wskazuje melodię „Tysiąckrotnie pozdrowiony”. Zapis referencyjny w najnowszym śpiewniku (SE 165) precyzuje, iż jest to oryginalna melodia z 1640 r. autorstwa Johanna Crügera. Pierwotnie nie była przeznaczona do powstałej w 1653 r. pieśni ks. Paula Gerhardta *Sei mir tausendmal gegrüßet*, lecz do pieśni *Zion klagt mit Angst und Schmerzen* Johanna Hermanna z 1636 r.³⁷ Linia melodyczna tej pieśni nie odpowiada obecnej melodii pieśni *Bronźe, Panie, nas na wieki*, więc choć jest autorstwa J. Crügera, to jednak nie jest dla niej aktualnym źródłem.

Inną melodią, na którą wykonywano omawianą pieśń, była linia melodyczna „Každy człowiek [umrzeć musi]”³⁸, w oryginale *Alle Menschen müssen sterben*, opublikowana pierwszy raz w 1678 r. w kolejnym wydaniu *Praxis Pietatis Melica*, przygotowanym przez Jakoba Hintze. Autorstwo tekstu z 1652 r. przypisuje się Johannowi Georgowi Albinusowi³⁹. Choć kolejny raz stwierdzamy,

³⁴ Tamże, s. 36–37.

³⁵ Tamże, s. 16–19.

³⁶ Zdanie opublikowane w artykule J. Szczepankiewicz-Battek, M. Małkus, *Tradycje muzyczne*, art. cyt. s. 206: „Melodię do niego [to jest chorału *Bronźe, Panie, nas na wieki*] napisał w 1648 roku Johann Crüger” jest efektem niepełnego zrozumienia systemu zapisów referencyjnych w SE i kontekstu twórczości Johanna Crügera.

³⁷ Por. *Zion klagt mit Angst und Schmerzen*, Schlesisches Provinzial Gesangbuch, Breslau 1919, Nr 180.

³⁸ *Śpiewnik górnośląski*, Nr 453.

³⁹ *Alle Menschen müssen sterben*, Schlesisches Provinzial Gesangbuch, Breslau 1919, Nr 484.

że istnieje pośredni związek tej melodii z J. Crügerem (J. Hintze był po śmierci Crügera wydawcą jego najważniejszego śpiewnika), to i w tym przypadku zauważymy odmiennność melodii od szukanego melodycznego źródła omawianej pieśni.

Ostatnią znaną melodią, na którą śpiewano pieśń *Brońże, Panie, nas na wieki*, jest umieszczona w śpiewniku ks. Jerzego Heczki melodia „O przecudnie piękny”⁴⁰. Sam utwór jest pieśnią o przygotowaniu na śmierć i jest tłumaczeniem niemieckiego oryginału *Du, o schönest Weltgebäude* autorstwa Johanna Francka.

Pieśń ta ostatni raz w oficjalnym śpiewniku znalazła się w kolejnych wydaniach kancjonału ks. Jerzego Heczki (od 1865). Twórca tego kancjonału, a zarazem tłumacz większości tam opublikowanych niemieckich i czeskich pieśni, podał autora oryginalnego tekstu niemieckiego („Jan Franck”), ale przy melodii umieścił dopisek „nuta własna”, uzupełniając go odesłaniem do śpiewnika *Cithara Sanctorum (O přebidná světská)*, gdzie pieśń ta się znajdowała (*Cithara Sanctorum* 825). Poza Śląskiem Cieszyńskim pieśń się jednak nie przyjęła i nie pojawiła się też w żadnym śpiewniku wydanym później (SW, KG, SM, SK), nie ma jej też w najnowszym śpiewniku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Opublikowana została jeszcze w zbiorze pieśni pogrzebowych na dwa lub trzy głosy z 1898 r.⁴¹, a także w ewangelikalnym (pietystycznym) *Śpiewniku Pielgrzymia* (404)⁴² oraz w oficjalnym, luterańskim *Śpiewniku pogrzebowym* z 1956 r. i w jego następnych wydaniach (nr 17)⁴³. Jednak już w najnowszym ewangelickim śpiewniku pogrzebowym z 2015 r. jej nie ma, ponieważ jej pierwotna funkcja i przeznaczenie (pieśni o przygotowaniu na śmierć) i brak poza cieszyńskiej recepcji doprowadziły do decyzji o jej niepublikowaniu.

Analiza linii melodycznej „O przecudnie piękny” pozwala na jednoznaczne przypisanie jej jako oryginalnego brzmienia pieśni *Brońże, Panie, nas na*

⁴⁰ O przecudnie piękny świecie,

Podobaj się komu chcesz.

Ja ci serca nie dam przecie,

Choć je marnościami rwiesz.

Co o niebo nic nie dbają,

Niechże w tobie się kochają;

Ja się śpieszę do ciebie,

Mój drogi Jezu w niebie! (Heczko 694,1).

⁴¹ A. Hławiczka, *50 melodij pogrzebowych na dwa i trzy głosy*, Cieszyn 1898.

⁴² *Śpiewnik Pielgrzymia z nutami*, Dolny Żuków 1959 (nr 404).

⁴³ *Śpiewnik Pogrzebowy Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL*, Warszawa 1983 (nr 17).

wieki. Pierwszy raz melodia *Du, o schönest Weltgebäude* została opublikowana wraz z pierwszą zwrotką pieśni J. Francka w Lipsku, w zbiorze Johanna Crügera, zatytułowanym *Geistliche Kirchen-Melodien* w 1649 r. (oryginalny tytuł pieśni brzmiał wówczas *Du geballtes Weltgebäude*). Wszystkie zwrotki pieśni zostały opublikowane w śpiewniku *Praxis Pietatis Melica* w Berlinie w 1653 r.⁴⁴

Jako uzupełnienie śpiewnika ks. Jerzego Heczki z 1865 r. został wydany przez cieszyńskiego nauczyciela i organistę Jerzego Klusa zbiór melodii zatytułowany *Melodyje pieśni kościelnych używanych w zborach ewangelickich na Szląsku*. Stamtąd pochodzi współczesna wersja linii melodycznej *Bronże, Panie, nas na wieki*⁴⁵.

Obecnie stosowana melodia powyższej pieśni została opublikowana pierwszy raz w 1865 r. w śpiewniku ks. Jerzego Heczki. Przyjęła się na Śląsku Cieszyńskim i w momencie ujednolicania melodii kościelnych i repertuaru muzycznego w połowie lat 60. XX w. została jej przypisana jako melodia własna, ponieważ źródłowa pieśń z oryginalną melodią nie znalazła się w nowym zasobie śpiewnikowym.

Podsumowanie

Znana i ceniona w praktyce wykonawczej i repertuarze kościelnym pieśń *Bronże, Panie, nas na wieki* przez stulecia towarzyszyła polskim luteranom w ich życiu liturgicznym. Jej duża popularność spowodowała, że jej autorstwo i pochodzenie nie musiały być dodatkowym argumentem dla jej umieszczenia w kolejnych wydaniach śpiewników kościelnych. Broniła się samą treścią i dynamiczną melodią, wystarczającą dla wszystkich twórców śpiewników do jej umieszczenia w zasobie hymnodycznym. Jednocześnie zanik pewnych pieśni w życiu liturgicznym spowodował, że zapomnieniu uległy też źródła muzyczne dla tytułowej pieśni i nie do końca precyzyjnie identyfikowano przy następnych wydaniach jej źródło pochodzenia. Badania hymnologiczne, których

⁴⁴ Ch. S. Terry, *Bach's Chorals, Part 2, The Hymns and Hymn Melodies of the Cantatas and Motets*, Cambridge 1917, s. 245–246; J. Zahn, *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder, aus den Quellen geschöpft und mitgeteilt*, t. 4, Gütersloh 1891, s. 175.

⁴⁵ J. Klus, *Melodyje pieśni kościelnych używanych w zborach ewangelickich na Szląsku*, Cieszyn 1886, s. 32 (nr 103). Wersje melodyczne różnią się wyłącznie wartościami rytmicznymi początkowych nut w każdej frazie (w oryginale występowały zamiast dwóch ćwierćnut dwie półnuty – zauważa to już J. Zahn, *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder*, dz. cyt, s. 175) oraz wprowadzeniem drobnych melizmatów na zakończeniu fraz drugiej części utworu, wynikające z różnej liczby sylab w języku polskim i niemieckim.

przebieg przedstawiono w niniejszym artykule, pozwoliły na dokładniejsze sprecyzowanie podstawowych danych referencyjnych pieśni.

Z przedstawionych analiz wynika, iż źródłowym dziełem, z którego czerpano znajomość pieśni *Bronże, Panie, nas na wieki* nie był *Kancjonał wschowski* z 1782 r., ale był nim *Kancjonał toruński* z 1648 r. opublikowany pod nazwą: *Cantional, To jest Pieśni Krześciańskie ku chwale Boga w Trojcy S. Jedynego [...]: Porządkiem słusznym, zpilnością wielką, nad pierwsze Edicje nie bez Correktury znaczney, wydane: Zprzydatkiem Psalmow y Piosneczek teraz nowo zebranych y z Niemieckiego przetłumaczonych, Więc y Katechizmu y niemało Modlitew*, dzieło z założenia o szerokim polu oddziaływania. Badania wskazują, że przez cytowanie tytułowej pieśni w późniejszych wydaniach polskich śpiewników w tym zakresie cel publikacji *Śpiewnika toruńskiego* wypełnił się wzorcowo.

Pieśń *Bronże, Panie, nas na wieki* nie posiada oryginalnej melodii. Na przestrzeni stuleci w repertuarze hymnodycznym funkcjonowała z różnymi zapożyczonymi melodiami. Pierwsza z nich, dołączona w *Śpiewniku toruńskim* (*Adam świat cały zarazził*) została zastąpiona szybko przez kilka innych, popularnych w różnych regionach dzisiejszej Polski. Ostatecznie, gdy w połowie lat 60. XX w. dokonano unifikacji melodycznej w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w Polsce, tytułową pieśń połączono z melodią pieśni *O przęcutnie piękny* autorstwa J. Crügera, z którą była związana w tradycji śpiewaczej Śląska Cieszyńskiego.

Podsumowując przeprowadzone badania można stwierdzić, iż poprawne dane referencyjne pieśni *Bronże, Panie, nas na wieki* powinny brzmieć następująco:

Tekst: *Kancjonał toruński* 1648.

Melodia: Johann Crüger 1649⁴⁶ – *Du, o schönest Weltgebäude* [*O przęcutnie piękny*].

Przesuwają one datę jej powstania o ponad 130 lat wstecz, wskazują na *Kancjonał toruński* jako źródłową publikację i ustalają tytuł oryginalnej melodii Johanna Crügera, precyzując też dokładną datę jej publikacji i polski tytuł.

Końcowy efekt badań może też stanowić materiał do dalszych prac redakcyjnych przy kolejnych wydaniach *Śpiewnika ewangelickiego* lub dla nowych opracowań śpiewników.

⁴⁶ Prawie identyczna data publikacji tekstu tytułowej pieśni w *Kancjonale toruńskim* i data publikacji jej obecnej melodii w lipskim śpiewniku Johanna Crügera są niezależne od siebie.

Bibliografia

Źródła

1. *Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego czyli Ewangelicko-Luterańskiego*, Warszawa 1955.
2. *Evangelisches Gesangbuch. Ausgabe für Landeskirchen Rheinland, Westfalen und Lippe*, Gütersloh, Bielefeld, Neukirchen-Vluyn 1969.
3. *Harfa. Śpiewnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL dla misji wewnętrznej*, Warszawa 1971.
4. Hławiczka A., *50 melodyj pogrzebowych na dwa i trzy głosy*, Cieszyn 1898.
5. *Kancjonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich*, red. J. Heczko, Cieszyn 1865.
6. *Kancyonał zawierający w sobie Pieśni Chrześcijańskie stare i nowe, z przydatkiem Modlitew, także z Summaryuszem Katechizmowym i rejestrami potrzebnymi*, Brzeg 1880.
7. Klus J., *Melodyje pieśni kościelnych używanych w zborach ewangelickich na Szląsku*, Cieszyn 1886.
8. *Nowy Śpiewnik Ewangelicki czyli Kancjonał dla zborów Unijnego Ewangelickiego Kościoła*, Katowice 1931.
9. *Schlesisches Provinzial Gesangbuch*, Breslau 1919.
10. *Śpiewnik dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1899.
11. *Śpiewnik ewangelicki. Codzienna modlitwa, pieśń, medytacja, nabożeństwo*, Bielsko-Biała 2019 (wyd. III).
12. *Śpiewnik kościelny dla zborów mazurskich Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce*, Lund 1951.
13. *Śpiewnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL*, Warszawa 1956.
14. *Śpiewnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL*, Warszawa 1965.
15. *Śpiewnik Pielgrzyma z nutami*, Dolny Żuków 1959 (nr 404).
16. *Śpiewnik pogrzebowy Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL*, Warszawa 1983.
17. *Zbiór Pieśni duchownych Ewangelickich i Modlitw*, Warszawa 1865.

Artykuły, opracowania

1. Albrecht Ch., *Die Vertonung der Lieder Paul Gerhardt, insbesondere Johann Georg Ebeling (1637–1676)*, [w:] *Paul Gerhardt. Dichter–Theologe–Seelsolger 1607–1676. Beitrage der Wittenberger Paul-Gerhardt-Tage 1976 mit Bibliographie und Bildtail*, Berlin 1978.
2. Albrecht Ch., *Einführung in die Hymnologie*, Göttingen 1995.
3. Bunnars Ch., *Johann Crüger (1598–1662) – Berliner Musiker und Kantor, lutherischer Lied- und Gesangbuchschöpfer*, Berlin 2012.
4. *Lieder aus anderen Ländern und Sprachen. Werkbuch zum Evangelischen Gesangbuch*, red. Reinhold Morath, Dorothea Monninger, Wolfgang Fischer, *Lieferung. 6*, Goetingen 2000.
5. *Liturgik. Lehrbuch Praktische Theologie Bd 5*, red. A. Deeg, D. Plüss, Gütersloh 2021.
6. Mojżysz Z., *Dźwięki Reformacji*, Cieszyn 2016 [broszura do płyty CD].

7. *Nabożeństwo główne Ewangelickich Dni Kościoła*, 17 czerwca 2017 r., Bielsko-Biała.
8. Oloff E., *Polnische Liedergeschichte von Polnischen Kirchen- Gesängen und derselben Dichtern und Übersetzern, nebst einigen Anmerckungen aus der Polnischen Kirchen- und Gelahrten- Geschichte*, Dantzig 1744.
9. Salmonowicz S., *Efraim Oloff (1685–1735) badacz literatury polskiej, erudyta toruński czasów saskich*, „Ruch Literacki” 1972, nr 13, z. 5.
10. Stalman J., *Crüger Johann*, [w:] *Wer ist wer im Gesangbuch?*, red. W. Herbst, Göttingen 2001.
11. Szczepankiewicz-Battek J., Małkus M., *Tradycje muzyczne wschowskiej reformacji*, [w:] *Ziemia wschowska w czasach starosty Hieronima Radomickiego*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa–Leszno 2009
12. *Śpiewnik ewangelicki w pytaniach i odpowiedziach*, online: <http://old.luteranie.pl/pl/index.php?D=941>.
13. Terry Ch. S., *Bach's Chorals, Part 2, The Hymns and Hymn Melodies of the Cantatas and Motetts*, Cambridge 1917.
14. *Warownym grodem*, online: <https://www.warto.com.pl/produkt/warownym-grodem/>.
15. Zahn J., *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder, aus den Quellen geschöpft und mitgeteilt*, t. 4, Gütersloh 1891.

ks. dr Adam Malina – wykładowca Akademii Muzycznej im. G i K. Bacewiczów w Łodzi, duchowny Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, proboszcz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Katowicach-Szopienicach, Prezes Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, sekretarz Polskiej Rady Ekumenicznej, przewodniczący Synodalnej Komisji ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej, autor lub współautor publikacji książkowych z zakresu teologii, historii Kościoła i hymnologii.